

РЕНЬОВ Є. В.,
викладач кафедри менеджменту
і адміністрування
(Національний фармацевтичний
університет)

УДК 342.1(477)

ВИЗНАННЯ ЛЮДИНИ ЯК НАЙВИЩОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ VERSUS ЦІННІСТЬ СВОБОДИ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА ІДЕЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Стаття присвячена питанню закріплення цінності свободи в переліку текстуальних цінностей конституційного ладу в Конституції України. Ст. 3 Конституції України потребує корегування і формальної конституціоналізації принципу свободи як такої. Автор наголошує на тому, що така цінність не повинна подаватися в одному ряді з іншими цінностями і має бути представлена окремо.

Ключові слова: конституційний лад, цінності, принципи, конституціоналізм, свобода, демократія.

Статья посвящена вопросу закрепления ценности свободы в перечне текстовых ценностей конституционного строя в Конституции Украины. Ст. 3 Конституции Украины нуждается в корректировке и формальной конституционализации принципа свободы как таковой. Автор отмечает, что такая ценность не может подаваться в одном ряду с другими ценностями и должна быть представлена отдельно.

Ключевые слова: конституционный строй, ценности, принципы, конституционализм, свобода, демократия.

The article is devoted to the question of consolidation of the value of freedom in the list of textual values of the constitutional system in the Constitution of Ukraine. Art. 3 of the Constitution of Ukraine requires the correction and formal constitutionality of the principle of freedom as such. Such value should not be presented in line with other values and should be formulated separately.

Key words: constitutional order, values, principles, constitutionalism, freedom, democracy.

Вступ. Висока динаміка внутрішньодержавних, міжнародних політичних та інших соціальних процесів, історична мінливість змісту багатьох традиційних категорій викликають необхідність осмислення повноти їх вираження саме у якості цінностей конституційного ладу. У цьому світлі вкрай актуальним є визначення тенденцій і динаміки розвитку фундаментальних категорій у правовій системі сучасності.

Як відомо, ч. 1 ст. 3 Конституції України закріплює: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Цінність людини визначається не тільки в I розділі Конституції. Так, наприклад, у вступній частині Закону України «Про освіту» (від 05 вересня 2017 р.) вказано: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства».

Але нині, коли заради свободи і незалежності нашої держави гинуть найкращі представники українського народу, зазначені положення мають бути переглянуті задля конститування ідеї свободи як цінності.

Постановка завдання. Оскільки вирішення даного питання є вкрай важливим для подальшого розвитку України як суверенної і демократичної держави, що враховує свої історико-культурні традиції, питання співвідношення цінності людини і цінності свободи є одним із найважливіших напрямів наукових досліджень із конституційного права. Слід відзначити науковий доробок провідних українських вчених: Ю.Г. Барабаша, Ф.В. Веніславського, А.З. Георгіци, М.І. Козюбри, О.Г. Кушніренка, М.П. Орзіха, О.В. Петришина, П.М. Рабіновича, В.В. Речицького, Ю.М. Тодики, В.С. Шестака та ін. Водночас сьогодні все ще немає єдиної позиції науковців, тому вкрай важливо дослідити місце свободи в ціннісному реєстрі нашої держави та її громадян. Мета цієї статті – охарактеризувати зміст положення про визнання людини як найвищої соціальної цінності у співвідношенні з цінністю свободи.

Результати дослідження. Буквальний термінологічний аналіз конституційного тексту дозволяє встановити, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – єдина цінність у державі, що визнається найвищою. Водночас у науці немає одного підходу до характеристики відповідного соціального статусу людини. Залишається дискусійним питання про ступінь втілення даного конституційного принципу в чинному законодавстві і його співвідношення з іншими цінностями конституційного ладу.

Незважаючи на те, що, окрім людини як найвищої цінності, питання цінності її прав прямо в тексті ст. 3 Конституції України і не звучить, формула ч. 2 ст. 3: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» є також дуже вагомим, і розглядати її маємо у системному зв'язку з ч. 1 ст. 3 Конституції України, а не відірвано від неї. Адже якщо людина, її життя визнаються найвищою соціальною цінністю, то логічно припустити, що її права набувають такої ж сили. На думку А.Р. Крусян, права громадян як найвища цінність мають розглядатися у здійсненні будь-якої державної діяльності. Ст. 3, 21 Основного Закону перетворюють філософську категорію «цінність» на юридичний концепт, що набуває значення: основної конституційно-правової ідеї; принципу взаємовідносин між людиною, суспільством та державою; принципу, що визначає зміст і спрямованість діяльності суспільства та держави в інтересах людини з метою створення необхідних економічних, політичних, соціальних та інших умов щодо забезпечення її індивідуальної свободи; принципу «непорушності прав і свобод людини», а також є «однією з найважливіших умов визначеності відносин між людиною і державою» [1, с. 132].

Як зазначає Ф.В. Веніславський, проголошення на конституційному рівні людини найвищою соціальною цінністю стало визначальною віхою в історії українського конституціоналізму, оскільки докорінно змінило пріоритети в системі взаємовідносин «людина – суспільство – держава», поставивши на перше місце саме людину [2, с. 126].

Встановлення в конституції як одного із основоположних принципів української державності положення про те, що людина є найвищою цінністю, а визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина – обов'язком держави, багатьма вченими подається як серйозне досягнення. Науковці стверджують, що наведене положення стисло відтворює зміст концептуальних засад преамбули Загальної декларації прав людини, чим власне і має зумовлюватися відповідність приписів Конституції України міжнародним стандартам прав людини [3, с. 19].

Але підхід, відповідно до якого формулювання ст. 3 Конституції України – визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю – протиставляється ідеї свободи, ми не підтримуємо. Навряд чи у формулюванні тексту конституцієдавець ставив собі за мету поставити на вищий щабель фізичне існування людини й, у зв'язку з цим, ідею пацифізму, хоча чинне формулювання ст. 3 Конституції є справді невдалим.

В.В. Речицький достатньо аргументовано піддає сумніву панівне становище людини, її життя та здоров'я в ієрархії соціальних цінностей. На його думку, якщо сприймати редакцію ст. 3 Основного Закону буквально, то можна дійти парадоксального висновку про те, що Конституція забороняє ризикувати життям громадянина навіть під час збройного нападу на країну. Як витікає з формально-логічного аналізу норми, незалежність і суверенітет Укра-

їни, недоторканність її кордонів мають поступитися найвищій соціальній цінності – життю людини як фізичної істоти. Принагідно варто нагадати, що статті чинної Конституції – це не метафори, а юридичні норми, розраховані на пряму дію (ч. 2 ст. 8 Конституції України). Цікаво, що сама по собі норма ст. 3 чомусь не заважає уряду посилати озброєних людей на антитерористичну операцію, в якій вони ризикують своїм життям саме заради суверенітету, незалежності і територіальної цілісності [4, с. 119–120]. У цьому контексті можна й згадати слова державного гімну України: «Душу й тіло ми положим за нашу свободу». Як бачимо, саме свобода та інтереси нації мають пріоритетне значення.

Окрім того, статистична інформація ставить під сумнів сучасні ціннісні орієнтири держави – Україна займає друге місце у світі за рівнем смертності з показником 15,75 осіб на 1 000 жителів. Про це йдеться у звіті Центрального розвідувального управління (ЦРУ) США. На першому місці – Південна Африка (17,36), за Україною йдуть Лесото (15,02) і Чад (14,85) [5]. Певна зневага до людини як цінності простежується і серед населення нашої держави. За даними Управління ООН з наркотиків та злочинності, яке дослідило показники за 1995–2011 рр., в Україні в середньому скоюється 5,2 умисних вбивств на 100 тис. населення за рік, що більш ніж у 8,5 разів перевищує показники Австрії чи майже в 5 разів вище за аналогічні статистичні дані сусідньої Польщі.

Таким чином, за 21 рік функціонування Конституції показники життя людини лише зазнали погіршення, незважаючи на особливе ставлення до людини, її життя та здоров'я в нормах Основного Закону. Погоджуємося з думкою О.Г. Кушніренка, що, якщо на час прийняття Конституції України визнання людини як найвищої соціальної цінності не викликало заперечень, то з плином часу в умовах реальної дійсності виникає безліч сумнівів стосовно того, що держава та суспільство дійсно вважають пріоритетним становище людини [6, с. 15–16].

Шляхом інтерпретаційної діяльності, зокрема, Конституційного Суду України, марксистські конотації, які несе нинішнє формулювання ст. 3 Конституції України, може бути пом'якшено і витлумачено з природно-правових позицій. Проте це не замінить жодним чином відсутність у конституційному тексті цінності свободи як такої. Вчені наголошують, що «свобода» чи «воля» у політичному змісті цих синонімічних термінів є ідеєю, що громадянам будь-якого суспільства має бути дозволено обирати їхні цінності і концепції доброго життя без внутрішнього втручання. Свобода, якщо розуміти її саме так, виражає людські прагнення, які є рушійною силою великої кількості людей як у західному світі, так і поза ним [7, с. 117].

Цікавою є пропозиція О.В. Члевик викласти ч. 1 ст. 3 Основного Закону в такій редакції: «Людина, її свобода, життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [8, с. 6–7]. Адже, як справедливо зазначає Ф.В. Веніславський, ідея свободи є вихідною суспільною, політичною і правовою цінністю, яку закріплено рядом конституційних принципів як першооснову сучасного світового і вітчизняного конституціоналізму [2, с. 124–125].

Однак, на думку В.В. Речицького, простого включення фундаментального поняття свободи до відповідного переліку в ст. 3 Основного Закону недостатньо. По-перше, це поняття стоїть у відповідному рейтингу цінностей далеко не на першому місці, а по-друге, даний перелік поєднує в собі цінності з надто різних смислових реєстрів [4, с. 246].

Характеризуючи категорію «свобода» як засадничу цінність лібералізму, зазначимо, що вона є необхідною умовою для формування вільного індивіда, але в прямій формі на рівні принципу не закріплена. Саму ж ідею свободи як базової цінності конституційного ладу України згадано цілою низкою конституційних норм: ст. 19, ч. 1 якої встановила, що ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством чи, іншими словами, дозволено все, що не заборонено; ст. 21, за якою усіх людей визнано вільними і рівними у своїй гідності і правах; ст. 23, відповідно до якої кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості; ст. 29, якою проголошено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність тощо.

Слід зазначити, що ідея свободи взаємопов'язана з іншими основоположними конституційними цінностями – з поділом державної влади та з обмеженням держави правом, що знайшли своє нормативне закріплення у ст. 6 та ч. 2 ст. 19 Основного Закону України. Адже вихідною метою поділу державної влади є забезпечення свободи через деконцентрацію влади та через здійснення взаємного контролю різними державно-владними інститутами задля недопущення можливого зловживання своїми владними повноваженнями [2, с. 125].

Право надає особі можливість захищатися від посягань на її свободу з боку інших суб'єктів, у т. ч. з боку державної влади. Визначальну роль у цьому відіграють конституції. Сьогодні загально визнано, що конституція є головним нормативно-правовим засобом забезпечення свободи особи. Це пов'язано з тим, що ідея, згідно з якою усі уряди прагнуть до пригнічення свободи і втручання до сфери органічних норм, стала майже класичним конституційним імперативом. Засвоївши цей імператив, конституції, які покликані гарантувати свободу, перешкоджають екстраполяції державного регулювання на ті сфери життя, які природним чином були і залишаються до- чи позаправовими [9, с. 267].

Таким чином, свободу можна вважати нетекстуальною конституційною цінністю і цінністю конституційного ладу зокрема. Свідченням цього підходу стало рішення КСУ від 01 червня 2016 р. № 2-рп/2016 (п. 2.3 мотивувальної частини), в якому Суд виходив із того, що серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації. КСУ прямо визнав свободу «фундаментальною цінністю конституційної демократії» [10]. Цінність свободи якраз і може бути прикладом того, як відповідні цінності виводяться органом судового конституційного контролю з конституції.

Свобода повинна посісти належне місце в переліку текстуальних цінностей конституційного ладу в Конституції України. Ст. 3 Конституції України потребує корегування і формальної конституціоналізації принципу свободи як такої. Така цінність не повинна подаватися в одному ряді з іншими цінностями, а має бути представлена окремо. Як указував Ф. Гаск, якщо свободу не трактувати як верховний принцип, тоді обіцянки, які пропонує вільне суспільство, можуть назавжди зостатися тільки шансами, а не певністю, тільки можливостями, а не дарунком для окремих індивідів, що неминуче доведе фатальне безсилля і спричиниться до повільної ерозії свободи [11, с. 75].

Проте і формулювання «вища цінність», «найвища соціальна цінність» застосовувати за такого підходу не варто, адже це свідчило б про претензію на апіорну ієрархічність. Достатнім видається таке формулювання: «Свобода людини гарантується», яке мало би бути включено до I розділу Конституції. У чинній редакції ми б пропонували замінити діюче формулювання ч. 1 ст. 3 на відповідне закріплення цінності свободи.

Висновки. Автор визнає свободу як нетекстуальну конституційну цінність і цінність конституційного ладу зокрема, яку Конституційний Суд України прямо визнав «фундаментальною цінністю конституційної демократії», незважаючи на відсутність у тексті Конституції свободи як категорії «per se». Надана пропозиція щодо формальної конституціоналізації принципу свободи як такої шляхом заміни діючого формулювання ч. 1 ст. 3 Конституції України на положення такого змісту: «Свобода людини гарантується».

Список використаних джерел:

1. Крусян А.Р. Конституційно-правова свобода людини як мета сучасного конституціоналізму. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Одеса: Юридична література, 2009. Т. 8. С. 125–136.
2. Веніславський Ф.В. Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України. Право України. 2010. № 2. С. 120–128.
3. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін. Національна академія правових наук України. Харків: Право, 2012. 1128 с.

4. Речицький В.В. Конституційне АБВ. Харків: Права людини, 2016. 408 с.
5. Україна за рівнем смертності на 1000 жителів займає друге місце в світі. 2013. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina-zanimaet-vtoroe-mesto-v-mire-ro-urovnyu-smertnosti-18062013152500>.
6. Кушніренко О.Г. Базові цінності конституційного ладу та їх взаємозв'язок з правовими принципами. Формування європейського правового простору: історія і сучасність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 травня 2011 р.). Харків: НДІ держ. буд-ва, 2011. С. 15–17.
7. Кеєс Д. Зasadничі цінності лібералізму. Лібералізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2009. С. 111–133.
8. Члевик О.В. Свобода як категорія конституційного права: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 266 с.
9. Речицький В.В. Политическая активность. Конституционные аспекты. Киев: Сфера, 1999. 496 с.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу): від 01 червня 2016 р. № 2-рп/2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>.
11. Гаєк Ф.А. Конституція свободи / пер. з англ. М. Олійник, А. Королишина. Львів: Літопис, 2002. 556 с.

